

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 343.23

ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ

Давиденко М. Л.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Герасимов О. В.,

здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: Проаналізовано основні підходи до визначення складових поняття «злочини у банківській сфері» та критеріїв класифікації цих злочинів. Надано авторське визначення поняття «злочини у банківській сфері».

Ключові слова: злочини у банківській сфері, критерії кримінологічної класифікації, комерційне шахрайство.

Аннотация: Проанализированы основные подходы определения составляющих понятия «преступления в банковской сфере» и критерии классификации этих преступлений. Представлено авторское определение понятия «преступления в банковской сфере».

Ключевые слова: преступления в банковской сфере, критерии криминологической классификации, коммерческое мошенничество.

Annotation: The basic approaches determining the components of the concept of «crime in the banking sector» and the criteria for the classification of these offenses. Presented by the author's definition of «crime in the banking sector».

Key words: crime in the banking sector, the criteria for the classification of criminological, commercial fraud.

У сучасних умовах належні організація і функціонування банківської системи в державі є гарантією її економічного розвитку. Банківська сфера становить стратегічний сегмент ринкової економіки і відіграє провідну роль у забезпеченні стабільних економічних відносин. Банківська система забезпечується в потреби фізичних і юридичних осіб отримати якісні банківські послуги, починаючи з належного здійснення платежів, надання кредитів, операцій з цінними паперами і закінчуючи своєчасним поверненням вкладів. Головним завданням державних органів влади в організації діяльності у банківській і кредитно-фінансових сферах є забезпечення та повернення вкладів фізичних і юридичних осіб, а також розвиток стабільної діяльності банківських установ. Забезпечення таких гарантій має багато складових і одне з них виступає протидією злочинам, які виступає своєчасним розкриття та розслідування злочинів, що вчиняються з використанням механізмів банківських умов та технологій.

Злочини, що вчиняються з використанням банківських послуг і технологій, належать до сфери фінансово-господарської та економічної діяльності, тому наслідками їх є не тільки заподіяння шкоди окремим потерпілими особам, а і дестабілізація економічного розвитку держави, підриг довіри громадян у здатність інститутів державної влади захистити їх конституційні права.

Теоретичним фундаментом сучасної теорії детермінації злочинності є дослідження А.І. Долгової,

В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецової, В.В. Панкратова, М.С. Таганцева, А.Н. Трайніна, Т.В. Церетеллі, З.Б. Соктоєва та інших.

Найбільш помітний внесок в обґрунтування і теоретичну розробку проблеми причин та умов злочинності та окремих видів злочинів зробили такі відомі вітчизняні вчені, як В.І. Антипов, О.М. Бандурка, А.Ф. Волобуєв, В.В. Голіна, Л.М. Давиденко, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, О.Ф. Зелінський, О.М. Костенко, О.М. Литвак, А.А. Музика, В.І. Шакун, Н.М. Ярмиш. Слід додати, що ґрунтовні дослідження проблем причин та умов економічної злочинності провели вітчизняні вчені А.М. Бойко, І.М. Даньшин, В.В. Коваленко, О.Г. Кальман, В.М. Попович, Є.Л. Стрельцов. Їхні праці допомогли сформувати наукову базу в дослідженні економічної злочинності взагалі та банківській злочинності зокрема. Тому метою статті є з'ясування та розгляд проблемних питань: поняття злочинів у банківській сфері та їх класифікації.

Економічна злочинність є багатограним явищем, в структурі якої можна виділити кримінологічно однорідну групу злочинів, що вчиняються у сфері банківської діяльності. В юридичній літературі є декілька визначень цього кола злочинів. Так, С.С. Чернявський вважає, що до системи злочинів, які вчиняються у сфері банківської діяльності, можна віднести певну групу економічних злочинів, які посягають на систему суспільних відносин у сфері банківської діяльності і механізми яких використовуються у банківських операціях [1, с. 23]. У методичних рекомендаціях щодо виявлення, розкриття та розслідування злочинів, що вчиняються з використанням банківських послуг та технологій,

злочини у сфері банківській діяльності можна визначити як корисливі посягання на фінансові ресурси банків або інших кредитно-фінансових установ, вклади фізичних осіб або кошти інших суб'єктів підприємницької діяльності, вчинені з використанням певних кредитно-банківських операцій уповноваженими на їх здійснення суб'єктами підприємницької діяльності або іншими особами.

Злочини у банківській сфері – це протиправні діяння, що посягають на майнові права банків чи інших кредитно-фінансових установ, що вчиняються з використанням кредитно-банківських операцій уповноваженими на їх здійснення суб'єктами підприємницької діяльності чи іншими особами.

Критичний огляд висловлених в літературі позицій щодо визначення поняття «злочини у банківській сфері» дають змогу перейти до розгляду питання кримінологічної класифікації цієї групи злочинів.

Проблеми класифікації у кримінально-правовій і кримінологічній літературі приділяється значна увага. Одним з основних питань цієї проблематики є співвідношення кримінологічної і кримінально-правової класифікації та її критеріїв.

В основі кримінально-правової класифікації злочинів в Особливій частині Кримінального кодексу (КК) лежить об'єкт злочинного посягання, тобто певна група суспільних відносин¹.

У перших підручниках із кримінології класифікація злочинів співпадала з класифікацією їх в Особливій частині кримінального права. Подальший розвиток кримінології показав недостатність такого підходу. Кримінологічна класифікація має свої специфічні цілі. Ця класифікація повинна давати можливість глибше пізнати причини вчинення злочинів, особливості особи злочинця, мотивацію його поведінки і т. п. Таким чином, найважливішим питанням кримінологічної класифікації є питання про її критерії. В кримінологічній літературі пропонується безліч критеріїв залежно від того, які питання розглядаються авторами наукових досліджень. Так, В. Н. Кудрявцев вважає доцільним покласти в основу класифікації соціально-психологічні властивості злочинної поведінки, окремо мотиви і цілі правопорушників [2, с. 102]. С.С. Остроумов визначає цілу групу критеріїв: галузі народного господарства і державного управління; 2) окремі території; 3) заподіяна шкода; 4) місце і час вчинення злочину; 5) окремі мотиви; 6) спосіб вчинення злочину [3, с. 122]. Л.М. Давиденко висловив думку, що основним критерієм кримінологічної класифікації злочинів може бути характер основних сфер життєдіяльності, і виокремлює злочини, які вчиняються у сфері виробництва, побуту, дозволя [4, с. 23]. А. Ф. Зелінський вважав, що критерієм кримінологічної класифікації може бути характер суспільно небезпечного діяння, яке в свою чергу визначається спрямованістю на той чи інший об'єкт, спосіб вчинення, мотивація, форма вини і деякі особливості суб'єкта [5, с. 211].

Класифікація злочинів у банківській сфері може бути проведена за різними ознаками залежно від цілей вивчення цього явища. Виходячи з економічної

діяльності банківських установ, що закріплені у Законі України «Про банки та банківську діяльність», злочини у сфері банківської діяльності можна класифікувати:

- 1) злочини у сфері банківського кредитування;
- 2) злочини у сфері розрахункових операцій банків;
- 3) злочини у сфері депозитних операцій банків;
- 4) інші злочини, що пов'язані з діяльністю банківських установ (операції з цінними паперами, зовнішньоекономічною діяльністю, трастові операції тощо).

Іншим важливим критерієм класифікації злочинів у банківській сфері може слугувати суб'єкт злочинного посягання. У цьому випадку можна виділити:

- 1) злочини, що вчинені керівниками та іншими посадовими особами працівниками банківських установ;
- 2) злочини, що вчиняються службовцями банків у змові з представниками підприємницьких структур або інших установ та організацій;
- 3) злочини, що посягають на фінансові ресурси банків іншими особами без участі представників цих фінансових установ.

Злочини, що вчиняються керівниками банків та інших кредитних організацій, відрізняються підвищеною суспільною небезпекою. Це пов'язано з особливими функціями даних осіб у фінансовій системі. Найпоширенішими видами злочинів, що вчиняються цією категорією осіб, є: шахрайство, привласнення розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, вилучення піддроблення, службова недбалість, одержання хабара та ін.

Досить широко розповсюджений у сфері банківської діяльності такий вид злочину як шахрайство, яке вчинюється керівниками банків. Зазвичай воно характеризується значними масштабами збитків, що заподіюються, складністю і витонченістю використовуваних кримінальних схем, різноманітністю застосовуваних прийомів і засобів.

Керівники банків та інших кредитно-фінансових організацій також досить часто скоюють злочини, пов'язані зі зловживання депозитним капіталом. Цей вид злочинів пов'язаний, як правило, із шахрайським привласненням коштів, які містяться на банківських рахунках. Способи вчинення даних зловживань різноманітні. Найбільш небезпечними зазначені зловживання стають у випадку втягнення в них великої кількості людей і нанесення значних збитків як окремим особам, так і стабільності банківської системи в цілому.

Іншою категорією осіб, які скоюють злочини у банківській сфері є працівники банків, які працюють на посадах бухгалтерів. Працівники бухгалтерій, порівняно з іншими категоріями банківських працівників, є одними з найбільш активно залучених до незаконних операцій. Так, найчастіше зустрічаються злочинні прояви, що полягають у завищенні і заниженні суми бухгалтерських проводок по дебіту та кредиту; неправомірному списанні грошових коштів із рахунків; фіктивних внесках на існуючі рахунки; відкритті рахунків на ім'я фіктивних осіб; фіктивних проводках по рахунках

клієнтів; неправомірному знятті коштів із рахунків, що тимчасово не використовуються; незаконному привласненні комісійних зборів; незаконному привласненні вкладів; маніпуляціях із відсотками по депозитних рахунках.

До злочинів, що скоюються іншими категоріями банківських працівників, можна віднести різноманітні зловживання: фіктивні кредити; незабезпечені кредити підприємствами, у яких керівники і посадові особи банку мають фінансову зацікавленість; кредити під відсутнє або неліквідне забезпечення; заниження суми отриманих від клієнтів комісій, відсотків за користування кредитами заниження і завищення сум, направлених на виплату відсотків; заниження кредитових і завищення дебетових проводок по контрольному рахунку в загальній бухгалтерській книзі; пролонгація термінів кредитування та збільшення розмірів комісій без відома клієнтів; несанкціоноване звільнення майна з-під застави; незаконне привласнення врахованих векселів; незаконне привласнення платежів по векселях; введення в оману позичальника, який вже сплатив частину суми векселя, для спонукання його до повної сплати по векселю; незаконне привласнення чекових сум, залишених боржником для сплати векселів після закінчення термінів дії векселів, та інші зловживання з векселями [7, с. 50-80].

Мають місце також випадки видачі фіктивних кредитів, оформлених на підставних або вигаданих одержувачів за неіснуючими адресами або за адресами осіб, що не мають ніякого відношення до цих кредитів, з подальшим привласненням цих коштів.

Широкого поширення набули правопорушення, пов'язані із навмисною затримкою перерахувань грошових коштів, використання цих коштів для «прокручування» на валютній біржі або як кредитні ресурси для «швидких» спекулятивних угод із метою наступного привласнення доходів від таких угод. Крім того, певного поширення набули інші злочини, зокрема, підкуп банківських працівників і незаконне одержання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю.

Багато зловживань під час кредитування пов'язані з хабарництвом. Саме за хабар нерідко вирішується питання про надання кредиту або про встановлення пільгових розмірів кредитування. Одержання хабара означає одержання службовою особою в будь-якому вигляді матеріальних цінностей, отримання майнової вигоди або користування послугами майнового характеру за виконання чи невиконання в інтересах того, хто дає хабара, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища (ст. 368 КК).

Кримінальна відповідальність за незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну таємницю; розголошення комерційної таємниці встановлена ст. ст. 231, 232 КК України. Слід зауважити, що банківська таємниця є різновидом комерційної таємниці, тому за розголошення відомостей, що становлять банківську таємницю, також можлива кримінальна відповідальність.

Слід також зауважити, що чинне законодавство України містить два визначення поняття «банківська таємниця», що не є тотожними.

У ст. 1076 Цивільного кодексу України під банківською таємницею маються на увазі відомості про операції та рахунки, а також відомості про клієнта.

У свою чергу, відповідно до ст. 60 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банківською таємницею є:

- 1) відомості про стан рахунку клієнтів, у тому числі, стан кореспондентських рахунків банків у Національному банку України;
- 2) операції, які були проведені на користь, чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди;
- 3) фінансово-економічний стан клієнтів;
- 4) системи охорони банку та клієнтів;
- 5) інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи клієнта, її керівників, напрями діяльності;
- 6) відомості стосовно комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, будь-якого проекту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація;
- 7) інформація щодо звітності по окремому банку, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню;
- 8) коди, що використовуються банками для захисту інформації.

Таким чином, Закон «Про банки і банківську діяльність» надає, у порівнянні з положеннями ЦК, більш широке визначення банківської таємниці.

Окремою категорією злочинів у банківській сфері є такі, що посягають на фінансові ресурси банків, які скоюють інші особи без участі представників цих фінансових установ, це так звані злочини боржників (позичальників).

Найбільш розповсюдженими злочинами, що посягають на інтереси банку, є злочини, пов'язані з розкраданням кредитних ресурсів, незаконне одержання кредиту, а також комп'ютерні злочини. Розглянемо докладніше сутність та основні способи та прийоми вчинення даних злочинів.

Стаття 190 КК України визначає шахрайство як заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману або зловживання довірою. Стаття 222 КК України встановлює кримінальну відповідальність за шахрайство з фінансовими ресурсами, тобто за надання громадянином-підприємцем або засновником чи власником суб'єкта господарської діяльності, а також службовою особою суб'єкта господарської діяльності завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам із метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак злочину проти власності.

Шахрайське одержання кредиту в обох цих випадках ґрунтується на наданні банку завідомо неправдивої інформації. Але на відміну від злочину, передбаченого ст. 222 КК України, особа, яка вчиняє діяння, що підпадає під дію ст. 190 КК України, вже на момент подання до банку неправдивої інформації з метою одержання кредиту, має намір не повернути

кредит та привласнити кредитні кошти, тобто вчиняє дії проти власності.

При здійсненні шахрайських дій з метою заволодіння кредитними коштами у більшості випадках використовуються різноманітні цивільно-правові відносини. Це дозволяє маскувати злочин під легальну фінансово-господарську діяльність, за якою іноді важко розпізнати злочинну комбінацію. Шахраї у більшості випадків не переходять, заволодівши майном, а усіяло демонструють бажання працювати над відшкодуванням збитків. В останні часи спостерігається застосування шахрайських схем зі зловживання при використанні застави як забезпечення кредиту. Типовими варіантами подібних дій є:

- завищення вартості заставного майна;
- надання як заставу майна, що не перебуває у власності заставодавця;
- надання як заставу майна, на яке не може бути звернено стягнення;
- незаконні дії з виведення майна із під застави та реалізація його іншою особою.

Також для введення в оману потенційними позичальниками банківських працівників здійснюється інші способи, що можуть бути об'єднані в дві групи:

- 1) шляхом використання спеціально створених для розкрадання кредитних ресурсів фіктивних підприємств;
- 2) шляхом фальсифікації документів і застосування інших прийомів шахрайства, внаслідок чого особи, які беруть кредит, уводять в оману щодо можливостей і перспектив повернення наданих банком коштів і якості забезпечення кредиту.

Фахівці виділяють такі типові методи створення фіктивних підприємств [7, с. 45-54]:

1. Створення підприємства по дійсних документах особи, що не мають наміру займатися господарською діяльністю. Керівники такого підприємства після одержання кредиту та його привласнення переходять від кредиторів.
2. Внесення до установчих документів, необхідних для реєстрації підприємства, неправдивих відомостей про засновників (керівників) підприємства. Часто для цих цілей використовуються втрачені або викрадені паспорти громадян. Після реєстрації фірми та одержання кредиту шахраї переходять.
3. Виготовлення підроблених статутів, реєстраційних та інших документів із використанням справжніх печаток, фотокопій оригіналів документів тощо.
4. Реєстрація підприємства за фіктивною адресою (при реєстрації «лжефірм» указується неіснуюча адреса: зазначена як адреса квартири обмінюється або продається без повідомлення реєстраційних, податкових органів, контрагентів за угодами, укладеними за грошову винагороду із власниками квартир про використання їхньої адреси в якості юридичної адреси фіктивного підприємства тощо).
5. Використання реквізитів ліквідованих підприємств, одержання обманним шляхом згоди їхніх керівників.

6. Викрадення реєстраційних документів діючих підприємств та відкриття по них поточних та інших рахунків у банках.

7. Створення або використання з метою розкрадання кредиту легальних підприємств під тиском організованих злочинних груп. Керівники підприємств, отримавши за вимогою злочинців банківський кредит, передають його злочинцям або безпосередньо, або під виглядом виконання зобов'язань за фіктивною угодою.

8. Реєстрація підприємств за неналежно оформленими, недійсними документами у змові з посадовими особами державних органів, що здійснюють реєстрацію підприємств.

9. Використання для розкрадання кредитних ресурсів спеціально створених підприємств, що перебувають під контролем керівника фірми-позичальника або пов'язаних із ним осіб. Одна з можливих схем розкрадання кредиту виглядає таким чином: гроші витрачаються не на цілі, зазначені в кредитному договорі (наприклад, не на розвиток виробництва), а на придбання різноманітних цінностей для фірми-позичальника (автотранспорту, оргтехніки тощо). У подальшому керівник фірми, маючи намір привласнити отримані кошти, засновує ряд нових комерційних структур на своє ім'я або на ім'я своїх співучасників і передає ці цінності з балансу структури одержувача банківського кредиту на баланси нових структур. Тим самим ускладнюється встановлення приналежності цінностей і здійснення їх примусового вилучення для відшкодування збитків банку. З метою запобігання відповідальності на посади керівників підприємств або головних бухгалтерів обираються (призначаються) некомпетентні особи, часто такі, що мають судимість або страждають психічними захворюваннями. Такі особи за певну (невелику) винагороду підписують документи, необхідні для реалізації злочинних схем.

Важливим елементом злочинних схем із привласнення кредитних ресурсів банків є фальсифікація документів.

Вивчення С. Чернявським кримінальних справ про злочини, пов'язані з незаконним одержанням банківських кредитів, показало переважне використання злочинцями (у 65% випадків) комбінованих способів фальсифікації документів. Матеріальна підробка в «чистому» вигляді траплялася у 10% випадків, інтелектуальна – у 25%. Для цього використовувалися бланки окремих підприємств із відбитками печаток для складання гарантійних листів. В інших випадках підроблюються бланки та всі інші реквізити документів, у тому числі за допомогою ксерокопіювання, використання оргтехніки та іншими способами. У 51% із загального числа проаналізованих справ для підробки документів використовувалася комп'ютерна техніка [8].

Комп'ютерні злочини у сфері банківської діяльності тісно пов'язані з розвитком і впровадженням нових інформаційних технологій. Суб'єктам комп'ютерних злочинів можуть бути як співробітники банку, так і його клієнти, а також сторонні особи. Комп'ютерні злочини – складне негативне соціальне явище, що включає в себе

великий комплекс конкретних видів злочинів. Проблемою комп'ютерної злочинності займаються спеціальні комітети ООН, Ради Європи, Інтерпол.

Комітет по законодавству Ради Європи підготував мінімальний перелік видів комп'ютерних злочинів, що був рекомендований для цілей кваліфікації і реєстрації злочинів усім державам-членам: комп'ютерне шахрайство, тобто втручання, зміна, знищення або приховування комп'ютерних даних чи програм; комп'ютерна підробка; пошкодження комп'ютерної інформації або програм; комп'ютерна диверсія; несанкціонований доступ; несанкціоноване перехоплення інформації; несанкціоноване відтворення комп'ютерних програм; несанкціоноване відтворення топографії.

Кримінальний кодекс України містить окремий розділ XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж».

До розряду «комп'ютерних злочинів» можна також віднести різного роду зловживання під час використання платіжних карток.

У ст. 200 КК України (2001) передбачена відповідальність за підробку платіжних карток, так само за придбання, зберігання, переведення, пересилання з метою збуту підроблених платіжних карток або їх використання чи збут.

ПРИМІТКИ

1. Детальніше щодо кримінально-правових класифікацій див: Кривоченко Л. Н. Классификация преступлений. – Х., 1983.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чернявський С. С. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження): навч. посіб. / С. С. Чернявський; за заг. ред. О. М. Джужи. – К., 2004. – 289 с.
2. Кудрявцев В. Н. Структура преступности и социальные изменения / В.Н. Кудрявцев // Советское государство и право. – 1971. – № 6.
3. Остроумов С. С. Советская судебная статистика / С.С. Остроумов. – М., 1976.
4. Давыденко Л. М. Криминологическая характеристика преступлений / Л.М. Давыденко // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1984. – Вып. 41. – С. 23-30.
5. Зелинский А. Ф. О криминологической классификации преступлений / А.Ф. Зелинский // Проблемы социалистической законности на современном этапе коммунистического строительства. – Х., 1978. – С. 210-212.
6. Пратт А. Лестер. Обманные операции в банковском деле / А. Пратт / Пер. с англ. – М., 1995 – 224 с.
7. Ларичев В. Д. Как уберечься от мошенничества в сфере бизнеса / В.Д. Ларичев. – М.: Юрист, 1996.
8. Чернявський С. Економічне шахрайство у банківській сфері / С. Чернявський // Право України. – 2003. – № 7. – С. 48-52.

УДК 343.235.2

ФІЗИЧНИЙ АБО ПСИХІЧНИЙ ПРИМУС ЯК ОБСТАВИНА, ЩО ВИКЛЮЧАЄ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ (НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТИ)

Храмцов О. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: У статті розглядаються кримінально-правові норми національного та закордонного законодавства, які передбачають таку обставину, що виключає злочинність діяння як фізичний або психічний примус. Надаються авторські пропозиції щодо вдосконалення відповідної норми кримінального законодавства.

Ключові слова: обставини, що виключають злочинність діяння, фізичний примус, психічний примус, спонукання, фізичне насильство, психічне насильство.

Анотация: В статье рассматриваются уголовно-правовые нормы национального и зарубежного законодательства, которые предусматривают такое обстоятельство, которое исключает преступность деяния как физическое или психическое принуждение. Предлагаются авторские рекомендации по усовершенствованию соответствующей нормы уголовного законодательства.

Ключевые слова: обстоятельства, которые исключают преступность деяния, физическое принуждение, психическое принуждение, понуждение, физическое насилие, психическое насилие.

Annotation: This article deals with the criminal law norms of national and foreign legislation, which provide for such a circumstance that excludes the act criminality as a physical or mental coercion. The author's recommendations for improving the proper norm of the criminal legislation are proposed.

Key words: the circumstances excluding the act criminality, physical abuse, mental abuse, coercion, physical violence, psychological violence.

Кримінальний кодекс України (далі – КК України) 2001 року вперше замість трьох обставин, що виключають злочинність діяння передбачив сім.

Як самостійна обставина, що виключає злочинність діяння, визнається й фізичний та психічний примус. Така позиція законодавця, з одного боку, є достатньо обґрунтованою та обумовленою сучасним розвитком суспільства, економіки, науки, особливостями

© Храмцов О.М., 2013